

BIBLIOGHRAFIJA

1. Dany`lenko V. Koxannya v sty`libaroko / Volody`my`rDany`lenko. – L`viv: LA «Piramida», 2009. – 300 s.
2. Devdaryany N. Yrratsyonalno-mystycheskoe proiavliavlenye kollektivnoho bessoznatelnoho v strukture dukhovnoho opyta / N.V. Devdaryany // Vestnyk Cheliabynskoho hosudarstvenoho unyversyteta. – 2011. - #14 (229). Polytycheskye nauky. Vostokovedenye. – Vyp.10. – S.85-93
3. Zrazhevs`ka N. I. Kryteriyi i pidxody` do analizu enigmatychnyx mediatekstiv // N.I.Zrazhevs`ka // Kryteriyi diagnosty`ky` ta metody`ky` rozrakhunku vplyvu media. Materialy` vseukrayins koyinaukovo-prakty`chnoyikonferenciyyi. [nauk. red. V. Rizun; uporyad. T. Skotny`kova] – K. : Insty`tutzhurnalisty`ky`, 2014. – S. 13-16
4. Polishhuk Ya. Reviziyi pam'yati / Yaroslav Polishhuk. – Lucz`k: PVD «Tverdy`nya», 2011. – 216 s.
5. Slovnyk inshomovnykh sliv/ Uklad.: S.M.Morozov, L.M.Shkaraputa. – K.:Nauk. dumka, 2000. – 608 s.
6. Stepanyshchenko V.L. Kulturnyi landshaft Kyieva u mistychnomu romani Volodymyra Danylenka «Kokhannia v styli baroko» / V.L.Stepanyshchenko// Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – #2 (261) – Ch.II. – 2013. – S. 86-90.
7. Todorov Ts. Vvedenye v fantastycheskuiu lyteraturu / [Elektronnyi resurs] / Tsvetan Todorov. – Rezhym dostupu: <http://danshorin.com/liter/todorov1.html>
8. Trokhymenko T. Mistychnyi detektyv z prysmakom burlesku / Tetiana Trokhymenko// Artvertep. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://artvertep.com/print?cont=10404>
9. Khanzen-Leve A.Ohe. Russkyi formalyzm / Ohe A. Khanzen-Leve. – M.: Yaziky russkoi kulturi. 2001. — 672 str. — (Studia philologica)
10. Shutiak L. Budynky takozh maiut taiemnytsi / [Elektronnyi resurs] / Liliia Shutiak // bukvoid.com.ua/reviews/books/2010/02/17/074112.html
11. Yunh K.H. Problemy dushy nasheho vremeny/ Karl Hustav Yunh. – M.: "Prohress", 1994. – s.293-316.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гольник Оксана Олександрівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: містичний дискурс сучасної української прози.

УДК 821.161.2-2

ПРАВДА ЯК ДЖЕРЕЛО СИНЕРГЕТИЧНОГО ЕФЕКТУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ (На матеріалі драми Володимира Винниченка «Закон»)

Григорій КЛОЧЕК (Кіровоград)

На матеріалі аналізу драми Володимира Винниченка «Закон» здійснена спроба з допомогою синергетичного підходу пояснити залежність художності твору від правдивості у відображенні життя. Із багатьох можливих складових твору вибрано дві: характери персонажів та сюжет. Досліджена взаємодія між ними в процесі розвитку твору. Спостережено, що логіка стосунків персонажів диктувалася їх характерами і визначала розвиток сюжету. Художня система твору, що перебуває в процесі формування, вимагає, щоб митець прислуховувався до її потреби, тонко відчував її прагнення до внутрішньої гармонізації усіх складових,

бо без цього вона не набуде потрібного довершення як «організм» і через те не зможе виконувати функцію генерування тонкої художньої енергії. Існує диктат системи, що перебуває в процесі формування. Саме цей диктат вимагає від письменника правдивості у відображенні життя. Чим талановитіший митець, тим він наполегливіше прагне довершити твір як бездоганно функціонуючу систему, усі складові якої перебувають у режимі взаємосприяння.

Ключові слова: Володимир Винниченко, системний підхід, цілісність твору, синергетика, синергетичний ефект, художня правда.

Тарас Шевченко надавав особливого, навіть якогось визначального значення правді у своїй творчості, коли, звертаючись до Музи в однойменній поезії, буквально благав:

Не покидай мене. Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду.

Антон Чехов вельми красномовно висловився про абсолютну несумісність неправди з мистецтвом: «Мистецтво тим особливе і добре, що в ньому не можна брехати. Можна брехати в коханні, в політиці, в медицині, можна ошукати людей і самого Господа Бога – були й такі випадки, але в мистецтві ошукати не можна»[6, 279 - 280]. Приблизну таку ж думку висловив і Лев Толстой: «У житті брехня гидка, але вона не знищує життя, вона замазує його гидотною, але під нею все-таки правда життя [...], але в мистецтві брехня знищує весь зв'язок між явищами, порохом все розсипається»[4, 495].

Звичайно ж, це зовсім не випадково, що три літературні генії були переконані в неможливості існування мистецтва, яке б не ґрунтувалося на правді. Але чи можна логічно витлумачити, дати переконливе пояснення такій прямій залежності справжності мистецтва, що проявляється в його естетичній впливовості, яка не зменшується з плином часу, від наявності в ньому правди і, відповідно, відсутності в ньому брехні навіть у найменших дозах? (Ставимо це питання, розуміючи, що всі ми добре розрізняємо правду життява і правду художню).

Відповідь на це питання обґрунтовує один з найважливіших критеріїв художності. І треба погодитися, що їх може бути багато і вони ґрунтуватимуться на різних методологічних підходах.

У цій статті пропонується одна з них. Виходимо з того, що одна із константних ознак високохудожнього твору характеризується як його цілісність. А цілісність твору, як про це добре відомо, передбачає його системну організацію, яка, у свою чергу, ґрунтується на гармонійній взаємодії усіх його складових. Таке **взаємосприяння** усіх виражальних

компонентів твору вже давно простежувалося найбільш проникливими дослідниками, що працювали на полі традиційно-філологічної науки (В. Жирмунський, О. Чичерін, Л. Тимофєєв та ін.). Із появою синергетики як науки, що «спеціалізується» на дослідженні формування та розвитку складних систем, з'явилася можливість застосувати її дослідницький інструментарій для пізнання такої **взаємосприяючої взаємодії** складових твору, яка є одним із чинників художньої досконалості твору. І чи не дасть такий підхід можливість відповісти на питання про правду як обов'язкову умову функціонування твору як генератора художньої енергії? Спроба знайти відповідь на це питання і є **основним завданням** статті.

Герман Хакен, німецький фізик і математик, засновник синергетики, уточнює її завдання таким чином: вона, синергетика, вибудовує «теорію "спільних дій" багатьох систем, у результаті яких на макроскопічному рівні формується нова структура і відповідне функціонування» [5, 7]. В іншому місці він характеризує синергетику як «науку про взаємодію» [2, 54].

Наводимо лише два із безлічі існуючих визначень синергетики як науки, але їх достатньо для розуміння того, щоб з'явилася бажання уважніше приглянутися до неї з надією, що вона якщо і не подарує нам ключі для розкриття актуальної для нас проблеми внутрішньої гармонізації літературного твору, та все ж якісь «підказки» методологічного характеру, отримані від цієї популярної науки, не будуть зайвими. Врешті-решт, прагнучи зрозуміти закономірності внутрішньої організації літературного твору, ми не тільки маємо право, а й зобов'язані пошукати щастя на полі цієї науки, котра якраз і займається пізнанням процесів формування та розвитку складних систем і при цьому особливу увагу звертає на внутрішню взаємодію їх складових. Синергія (від грец. Synergos – (syn) разом; (ergos) діючий, дія) – це ефективність, що породжується узгодженою (гармонійною) взаємодією між складовими функціонуючої та націленої на певний кінцевий результат системи.

Наведемо приклад, який пояснює актуальність нашого звертання до синергетики. Уявімо собі ситуацію, коли спеціалісту з управління (менеджеру) доручено вивчити роботу якоїсь фірми і виробити пропозиції, реалізація яких суттєво підняла б її комерційно-економічну чи виробничу ефективність. Менеджер, зрозуміло, почне вивчати ефективність роботи усіх підрозділів фірми, котрі відповідають за технологію, планування, облік-аудит, роботу з персоналом, зовнішні зв'язки і т.д. При цьому він обов'язково звертатиме увагу на взаємоузгоджену взаємодію між підрозділами, бо від неї багато в чому залежить успішність роботи фірми. Саме тому в менеджменті уже склалося і стало популярним поняття **синергетичного ефекту**, тобто ефекту, який породжується внутрішньою гармонізацією усіх складових системи.

За аналогією до цього прикладу, можна говорити, що взаємодія між компонентами художнього твору є одним із джерел художньої енергії, котра генерується в результаті синергетичного ефекту.

З метою зрозуміти внутрішню самоорганізацію твору в процесі його формування як системи, виберемо із багатьох можливих дві складові, і спробуємо, користуючись спеціальною методикою, розглянути їх взаємозалежні, взаємоузгоджені стосунки, а, точніше, формування цих стосунків в процесі утворення твору як цілісності. Як матеріал для цього експерименту, виберемо одну з драм Володимира Винниченка, котра виконана з дотриманням принципу «дослід в лабораторії». Його суть полягає в тому, що письменник ставить перед собою завдання вирішити художніми засобами в жанрі драматичного твору якусь важливу для нього морально-етичну проблему. З цією метою він підбирає персонажів, наділяє їх певними характерами і ставить їх перед необхідністю вирішити якусь моральну проблему. Починає вести їх по продуманому ним сюжету, спостерігаючи, немов за дослідом у лабораторії, як вони будуть її вирішувати. Зрозуміло, що такий «дослід в лабораторії» має сенс лише в тому випадку, коли характери персонажів будуть глибоко продуманими, зв'язаними з життям і найсуворішим чином узгоджуватимуться з їх помислами, діями та вчинками. Якщо ж персонажі чинять дії, котрі навіть у найменшій мірі не узгоджуються з їх характерами, то це означає, що чистоту експерименту порушено і через те правильної (точної) відповіді на поставлену проблему не буде отримано.

Про цей спосіб проведення Володимиром Винниченком художніх досліджень переконливо писав Данило Гусар Струк у статті «Винниченкова моральна лабораторія» [3, 374 - 384]. На матеріалі кількох п'єс («Щаблі життя», «Базар», «Гріх» та ін.) він продемонстрував, як здійснюється цей лабораторний експеримент.

Зупинимось лише на одній п'єсі – «Закон». Проблема, яку довелося вирішувати персонажам цієї п'єси: чи мета виправдовує засоби?

Інтелігентна сім'я. Він – Панас Мустащенко, професор психології, вона – Інна, його дружина, красива, обдарована артистичним талантом молода жінка. Живуть у добрі й любові вже 8 років. Але поступово визріває одна проблема, яка врешті-решт поставила під загрозу існування сім'ї. Справа в тому, що через раніше перенесену операцію Інна не може мати дитину. Через те стосунки між Панасом та Інною стають все більш напруженими. З метою врятувати сім'ю, Інна пропонує чоловікові такий авантюрний план: він має завести коханку, яка народить йому дитину. Вони умовлять жінку віддати їм дитину – і таким чином сім'я буде збережена. Панас, хоч і неохоче, та все ж погоджується з таким планом.

Інна запросила до себе в дім дівчину Люду, яка виконувала обов'язки секретарки – передруковувала рукописи Панаса. На початку план Інни

вдався. Люда завагітніла, родила дитину, але коли Панас звернувся до неї з пропозицією відмовитися від неї та віддати у його сім'ю, вона категорично відмовилася. Все це закінчилося катастрофою – сім'я Мусташенків розпалася. Мета, шлях до досягнення якої лежав через сумнівні засоби, мала руйнівний результат.

Отже, перед нами – «дослід в лабораторії». Поставлена моральна проблема, для реалізації якої підібрані персонажі, кожний з яких наділений тонко сконструйованим характером. Характер персонажу є *змістоформальною складовою* твору. Персонаж мислить, відчуває і діє у суворій залежності від початкової запрограмованості. Кожна висловлена думка, кожний сюжетний крок, у якому бере участь персонаж, мають відповідати цій запрограмованості – письменник має суворо притримуватися цієї залежності, якоїсь невідповідності він просто не може допустити, тому що добре розуміє, інтуїтивно відчуває, що найменша неточність у вибудовуванні відповідності між характером персонажу та його вчинком (сюжетним кроком) здатна породити в реципієнта вкрай негативну реакцію, котру зараз модно називати когнітивним дисонансом – він визначається у Вікіпедії як «внутрішній психічний конфлікт», що виникає при «зіткненні в свідомості індивіда суперечливий знань, ідей, переконань, або поведінкових установок...». Легко розуміти, що така негативна реакція читача / глядача не сумісна з високою оцінкою художності твору.

Отже, одна з умов художньої успішності твору, який вибудовується за принципом «дослід в лабораторії» полягає в тому, щоб дві змістоформові складові – «характер» і «сюжет» – узгоджено взаємодіяли, породжуючи таким чином художній результат, який з повним правом можна кваліфікувати як **синергетичний ефект**. І, приходячи до такого висновку, вважаємо за потрібне ще раз наголосити, що така взаємодія відбувається в процесі активного формування твору як системно організованої цілісності.

Спостерігаючи за взаємодією двох змістоформових компонентів, ми повинні усвідомлювати, що йдеться лише про певний момент у формуванні літературного твору як функціонуючої системи. Насправді ж всі без винятку елементи та компоненти твору знаходяться в силовому полі *атратора* – тієї фокусуючої точки, яка притягує із безлічі можливих змістових елементів лише ті, що здатні бути функціонуючими складовими системи, а такими вони можуть відбутися лише за умови взаємодії між собою. Елемент, не включений у системні зв'язки з іншими складовими системи, по суті є зайвим, таким, що обтяжує функціонування системи.

Одне із завдань тих правок, що вносять в художній текст письменники, довершуючи, доопрацьовуючи його, якраз і полягає як у викреслюванні з нього всього зайвого, так і у внесенні доповнень, які посилювали б внутрішню узгодженість усіх складових твору. Прикладів

такої роботи з нещадного викреслювання та внесення різних правок є безліч, але зараз наведемо лише один – звернемося до свідчення іспаномовної американської письменниці Ісабель Альєнде: «Текст я правлю допоки, врешті-решт, сама собі не наказую, що все, досить! Насправді, цей процес безконечний, завжди можна вичистити ще краще. Але я роблю все, що у моїх силах»[1, 27]. Ці слова засвідчують той факт, що талановитий письменник в процесі творчої роботи відчуває **диктат системи, що перебуває в процесі формування** – вона, ця система вимагає, щоб митець прислуховувався до її вимог, тонко відчував її прагнення до внутрішньої гармонізації усіх складових, бо без цього вона як «організм» не набуде потрібного довершення, не зможе виконувати функцію генерування тонкої художньої енергії. Чим талановитіший письменник, тим наполегливіше він прагне довершити твір як бездоганно функціонуючу систему. усі складові якої перебувають у режимі взаємосприяння.

Приклад взаємодії двох змістоформових компонентів, спостережений нами в «досліді у лабораторії», демонструє важливу закономірність, яка, впринципі, підводить нас до відповіді на питання, яке ми поставили на початку статті. Взаємодія характеру персонажів із сюжетом як між двома складовими твору, потребуючи повної взаємоузгодженості, не допускає не допускає неточностей, відхилень від правди. І саме тому дає змогу досягти результат, який назвемо **ефектом художньої правди**.

Тарас Шевченко завдяки своїй геніально проникливій інтуїції відчував і не раз, вочевидь, у своїй творчій практиці знаходив підтвердження цьому відчуттю, що художній твір не сформується як функціонуюча система, якщо не буде зорієнтована на вираження правди. Можна бути впевненим, що Антон Чехов, працюючи над своїми творами, постійно відчував диктат системи, що перебувала в процесі формування, і через те прийшов до висновку, що «мистецтво тим особливе і добре, що в ньому не можна ошукати». А висловлювання Льва Толстого, що «в мистецтві брехня знищує зв'язки між явищами» (виділення моє – Г.К.) добре пояснює, чому художній твір як система вибудовується лише на правді.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Маран Меридит. Зачем мы пишем: известные писатели о своей профессии. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 240 с.
2. Синергетике – 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – 54-61 с.
3. Струк Данило Гусар. Винниченкова моральна лабораторія // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: В 3-х т. – К.: Рось, 1994. – Т. 1. – 704 с.
4. Русские писатели о литературном труде: В 4-х т. – Ленинград: Советский писатель, 1954. – Т.3. – 714 с.

5. Хакен Г. Синергетика / Г.Хакен. – М.: Мир, 1980. – 405 с.
6. А.П. Чехов о литературе \ Чехов А.П.. – М.: Художественная литература, 1955. – 404 с.

BIBLIOGRAPHIA

1. Maran Merydyt. Z chem мы pyshem: yzvestnye pysately o svoej professyy. – М.: Mann, Yvanov y Ferber, 2014. – 240 s.
2. Synerghetyke – 30 let. Yntervjju s professorom Gh. Khakenom // Voprosy fylosofyy. – 2000. – # 3. – 54-61 s.
3. Struk Danylo Ghusar. Vynnychenkova moraljna laboratorija // Ukrajinsjke slovo. Khrestomatija ukrajinsjkoji literatury ta literaturnoji krytyky KhKh st.: V 3-kh t. – К.: Rosj, 1994.– Т. 1. – 704 s.
4. Russkые pysately o lyteraturnom trude: V 4-kh t. –Lenynghrad: Sovetskyj pysatelj, 1954. – Т.3. – 714 s.
5. Khaken Gh. Synerghetyka / Gh.Khaken. – М.: Myr, 1980. – 405 s.
6. А.Р. Chekhov o lyterature \ Chekhov А.Р.. – М.: Khudozhestvennaja lyteratura, 1955. – 404 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Клочек Григорій Дмитрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедру української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси : системологічна теорія літературного твору, шевченкознавство, шкільне літературознавство

УДК 821.161.2-3

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПРОСТІР У ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «СПОВІДЬ ДЖУРИ САМОЙЛОВИЧА»

Марія ЛАВРУСЕНКО (Кіровоград)

Дослідження присвячене особливостям змалювання українського часопростору в повісті В. Даниленка «Сповідь джури Самойловича», що увійшла до книги «Грози над Туровцем».

У розвідці акцентовано на неоднозначній оцінці видання в українській літературознавчій науці.

Зауважено, що художній простір твору поєднує три знакові місцини України – Запорізьку Січ, Дике поле і Київщину-Житомирщину. Ці географічні координати осмислюються в часи безслав'я вітчизняної історії – добу Руїни. Однак автор не розглядає цю епоху як трагічний етап українського минулого, хоча він посіяв пустку в людських серцях, відібрав надію на порятунк від чужинців, що нав'язували нам свою мову, звичаї і порядки. Державна несвобода виховала і справжню людину-патріота, сильну особистість, котра змогла зберегти в своєю генетичному кодї державний інстинкт, виплекати його в своїх дітях.

У центрі сюжету твору – доля села Туровець і людей, що живуть у ньому, зокрема, вільнолюбивого козака Юрія Великоборця, що заснував це поселення.

Зауважено, що осмислюючи добу Гетьманщини і долю пересічної людини того часу, автор децю ідеалізував головного героя твору Юрія Великоборця. Персонаж постав як суперчоловік, якому під силу здолати будь-яку життєву перешкоду.

Наголошено, що Туровецька історія XVII ст., викладена в повісті В. Даниленка, сприймається і як історія становлення окремого роду, і як модель руху усієї України до свого вільного існування.